

Prof. dr hab. Jolanta Miluska

Poznań, 10.III.2022 r.

Profesor emerytowany

Instytut Psychologii Uniwersytet Szczeciński

Recenzja rozprawy doktorskiej p. mgr Adama Grudnia

pt. **„Czynniki warunkujące postrzeganie osób kandydujących na stanowiska polityczne: Rola stereotypów płciowych”**,

napisanej pod kierunkiem p. prof. dr hab. Anny Kwiatkowskiej.

Celem licznych ekspertyz jest analiza stanu obecności kobiet w sferze publicznej, w tym przede wszystkim w obszarach związanych z życiem politycznym. Kobiety stanowią ponad połowę społeczeństw świata (49,56% populacji światowej to kobiety), a w Polsce ich udział wzrasta – w 2017 było ich 51,6% co oznacza, że na 100 mężczyzn jest 107 kobiet (różnice te zaczynają się zwiększać znacząco w kohorcie wiekowej 50 – 54 lata i starszych). Kobiety w ostatnich dekadach wkraczają w sfery dotąd postrzegane jako typowo męskie, dominują wśród studentów szkół wyższych (57,8% kobiet do 42,2% mężczyzn), choć nadal w szkołach resortu spraw wewnętrznych i administracji jest blisko trzykrotnie więcej studiujących mężczyzn (22,5% kobiet, 77,5% mężczyzn), co świadczy o stale zgodnej ze stereotypem płciowym specyficznej segregacji. Według Global Gender Gap Report największe dysproporcje między kobietami a mężczyznami rysują się pod względem wskaźnika opisującego różnicę szans w sferze równouprawnienia politycznego, uczestnictwa ekonomicznego i możliwości, a najwięcej trudności w zakresie wyrównania szans kobiet i mężczyzn występuje w obszarze tego pierwszego. Subindeks dla szans kobiet w polityce kształtuje się na poziomie 22% (dla porównania w zakresie dostępu do edukacji na poziomie 95%). Najlepiej w sferze polityki wypada Islandia, ale tam również różnica między kobietami a mężczyznami obejmuje 33%, i co więcej, od kilku lat się zwiększa (Kotowska – Wójcik O., Luty-Michalak M., Udział kobiet w życiu publicznym – Polska na tle innych krajów, Kancelaria Senatu, Warszawa, 2019).

Jednym ze wskaźników udziału Polek w życiu politycznym kraju jest ich obecność w polskim Sejmie i Senacie. Na 460 posłów obecnej kadencji przypadają 132 posłanki (28,7%), a na 100 senatorów – 24 kobiety (24%). Zważywszy na liczebną przewagę kobiet nad mężczyznami w polskim społeczeństwie można mówić o nieproporcjonalnej reprezentacji kobiet w pracach polskiego parlamentu, a podobne obserwacje dotyczące słabego udziału kobiet w życiu politycznym także w innych krajach, potwierdzają tylko tezę o problemach z uzyskaniem przez nie oczekiwanej pozycji w życiu publicznym.

Recenzowana rozprawa wpisuje się w analizowany od kilku dekad problem powodów, dla których kobiety aspirujące do roli politycznej są spostrzegane gorzej niż kandydaci mężczyźni i rzadziej uzyskują poparcie społeczne. Mgr A. Grudzień zaplanował badanie mające na celu poszerzenie wiedzy o tym, czym kierują się ludzie wybierając swoich przedstawicieli politycznych i na podstawie jakich przesłanek przekazują im władzę. Szczególną uwagę zwrócił na płeć, zarówno kandydata jak i wyborcy, pytając o to, czy odgrywa ona szczególną rolę w podejmowaniu decyzji wyborczych. Nieprzypadkowo główną kategorią analityczną uczynił dalej p. mgr Grudzień stereotypy płciowe, wyznaczające kobietom i mężczyznom określone miejsce w społeczeństwie. Podjęty temat nie jest nadto oryginalny, choć założony cel: poszerzenie i dodam – uaktualnienie wiedzy o roli stereotypów płciowych w decyzjach wyborczych Polaków jest zapewne wart wysiłku.

Rozprawa doktorska p. mgr Adama Grudnia zawiera, poza elementami wstępnymi (streszczenia w języku polskim i angielskim, spis treści i wprowadzenie), dwie części: tzw. teoretyczną (raczej koncepcyjno - definicyjną) i empiryczną. Całość zamyka spis cytowanej literatury oraz aneksy. Spis treści jest czytelny i zgodny z zawartością pracy, choć Autorowi nie udało się uniknąć drobnych błędów (zabrakło p. 2.4.1.1. – „Ambiwalentny charakter seksizmu”). Wprowadzenie stanowi prezentację kontekstu badań i uzasadnienie problemu badawczego, a także zapowiedź stosowanych narzędzi badawczych i spełnia swoje zadanie. Można mieć zastrzeżenia do sposobu opisu badania drugiego (s.11) – niezręczność językowa każe się domyślać intencji badacza.

Część pierwsza pracy składa się z dwóch rozdziałów. Pierwszy z nich pt. „Polityka a płeć”(ss. 14-29) ukazuje historię udziału kobiet i mężczyzn we władzy politycznej, kwestię reprezentacji stanowisk politycznych w Polsce, przyczyny dysproporcji płci w polityce i stosowane sposoby zwiększania aktywności kobiet w życiu politycznym. Jest to zarys tej problematyki, dodatkowo wyrażający przede wszystkim europejską perspektywę. Analiza byłaby znacznie ciekawsza i dodałaby rozdziałowi wartości, gdyby mgr Grudzień wskazał

szerzej na kulturowe uwarunkowania i różnice odnoszące się do procesów politycznych oraz pozycji kobiet w światowej polityce i sposobów jej osiągnięcia. Bardzo schematycznie została też potraktowana kwestia socjalizacji ku podjęciu ról w polityce.

W rozdziale 2 pt. „Poznanie społeczne, stereotypy i stereotypy płciowe” (ss. 30-66) Autor najpierw niezwykle skrótowo odnosi się do wybranych zasad poznania społecznego, podkreślając rolę stereotypów, i słusznie, rolę stereotypizacji płciowej oraz czynników indywidualnych odpowiedzialnych za poznanie społeczne i stereotypizację. Jest to konsekwentne przygotowanie do prezentacji planowanych badań własnych, przedstawionych w rozdziale 3 pt. „Problematyka badań własnych”. Tutaj cel badań (motywy wybierania reprezentantów na stanowiska polityczne) został nieadekwatnie zdefiniowany, choć potem trafnie wyjaśniony, natomiast pytania i hipotezy badawcze są jasno sformułowane, a te ostatnie wystarczająco uzasadnione. Nie mam jednoznacznie dobrej oceny zawartości rozdziału drugiego. I tu, podobnie, jak w rozdziale pierwszym, pojawiają się duże skróty i pominięcia. Np. w p. 2.3.4 pt. „Płeć w kontekście kierowania i zarządzania” mgr Grudzień nie wspomina o zjawisku tokenizmu („szklany klif”, choć zawiera elementy wspólne, nie jest tym samym). Bardzo dyskusyjna jest charakterystyka prawicowości kulturowej w Polsce (s. 52). Trudno przyjąć bez wątpliwości i jakiegokolwiek komentarza, że wyraża się ona fundamentalizmem religijnym i ksenofobią: są to pojęcia o zabarwieniu pejoratywnym, zaprzeczające realnemu funkcjonowaniu społeczeństwa polskiego (choćby w warunkach obecnej wojny na Ukrainie). Generalnie, kwestia prawicowości i lewicowości, w dodatku w wymiarze ekonomicznym i kulturowym, w korelacji z konserwatyzmem i liberalizmem i przy uwzględnieniu kontekstu historycznego i kulturowego jest sprawą bardzo złożoną, czego p. mgr Grudzień jest zapewne świadomy (por. cytowany A. Heywood, Klucz do politologii: najważniejsze ideologie, systemy, postaci, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 2008 czy nieobecni w piśmiennictwie pracy R.J. Dalton, H.-D. Klingemann (red.), Zachowania polityczne, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 2010). Autor pracy nie prześledził zmieniających się postaw politycznych społeczeństwa polskiego, zwłaszcza młodzieży, kończąc analizę tego zagadnienia na cytowanych za CBOS badaniach z roku 2015, wskazujących na wzrost przekonań prawicowych (s. 56). Obecnie obserwuje się jednak istotny wzrost poglądów lewicowych, i zapewne część tak zorientowanej młodzieży znalazła się w grupie osób badanych. Na początku lutego 2021 r. CBOS informował, że w 2020 roku odsetek młodych Polaków (18–24 lata) o poglądach lewicowych wzrósł niemal dwukrotnie w stosunku do poprzedniego roku, osiągając najwyższy poziom w historii badań (30 %) i po raz pierwszy od blisko dwóch dekad był wyższy od odsetka

młodzieży o poglądach prawicowych. Za rekordową liczbę deklaracji lewicowych odpowiadają przede wszystkim młode Polki. Z lewicą utożsamia się aż 40 % z nich (najwyższy wynik w historii badań i skok o ponad 20 punktów procentowych w stosunku do poprzedniego roku), wobec 22 % wśród młodych mężczyzn. Obserwacje te powinny mieć wpływ na interpretację wyników badań zamieszczonych w rozprawie.

Oceniając całość części teoretycznej pracy muszę przyjąć, że rodzaj prezentowanej w niej narracji jest świadomym zabiegiem p. mgr Adama Grudnia, który chce skoncentrować się bardziej na badaniach niż szerokim i pogłębionym wykładzie na temat roli płci w polityce za sprawą jej udziału w postrzeganiu świata i ludzi. Niestety, efektem takiej decyzji jest to, że przedstawia Autor tylko zarys problematyki dotyczącej podstawowych zmiennych ujętych w modelu badań, czyli kwestię udziału płci w polityce oraz rolę stereotypów, zwłaszcza płciowych, w poznaniu społecznym. Część teoretyczna jest więc raczej i tylko wprowadzeniem do badań niż nowatorskim wykładem na podejmowany temat. To tłumaczy pewne pominięcia, nieaktualności, błędy oraz uproszczenia.

W świetle powyższego *clue* pracy stanowi druga jej część pt. "Badania własne". Z uwagi na planowany rozmach badań w zakresie liczby badanych, liczby zmiennych, możliwego podejścia (eksperymentalne i/lub korelacyjne) oraz licznych narzędzi badawczych p. mgr A. Grudzień słusznie zdecydował się na badanie pilotażowe, opisane w rozdziale 4 pt. „Badanie wstępne-pilotażowe” (ss. 72 – 79). Wyniki pilotażu pozwoliły ustalić procedurę badawczą (najpierw badanie eksperymentalne a potem korelacyjne), ustalić ostateczną listę zmiennych i określić ich status, a także zmodyfikować narzędzie badawcze.

Rozdział 5 pt. „Badanie pierwsze” (ss.80-83) i rozdział 6 pt. „Analiza badania pierwszego” (ss. 84 – 118) stanowi czytelną i pełną prezentację metody, wyników badań i ich interpretacji. Badanie zostało przeprowadzone w schemacie 2 x 2 x 2: 2 (płeć kandydata: mężczyzna vs kobieta) x 2 (program wyborczy: o cechach męskich vs program o cechach kobiecych) x 2 (stanowisko: poseł vs wójt) i dostarczyło wyników potwierdzających stosowanie przez wyborców w ocenach i decyzjach politycznych stereotypów płciowych. Dotyczy to zwłaszcza kobiet, które uznały politykę za sferę męskiej aktywności. Mężczyźni okazali się natomiast bardziej otwarci na obecność kobiet w polityce, pod warunkiem, że znajdą w niej miejsce odpowiadające ich kobiecym kompetencjom. Siła stereotypu jest tak duża, iż wpływa na ocenę kompetencji potrzebnych do realizacji tzw. męskiego i kobiecego programu

(stanowczość i konkretność jest potrzebna dla realizacji męskiego, lecz nie kobiecego programu, s. 123/124).

Celem drugiego badania opisanego w rozdziale 8 (pt. „Badanie drugie”, ss. 129 -134) i w rozdziale 9 pt. „Analiza badania drugiego” (ss. 135 – 155) było ustalenie, jakie czynniki podmiotowe pozwalają przewidywać postrzeganie kobiety ubiegającej się o objęcie urzędu politycznego. Analiza korelacji dostarczyła ciekawych wyników, m.in. że w grupie kobiet żadna ze zmiennych nie korelowała z ich wiekiem, natomiast w grupie mężczyzn pojawiły się korelacje ujemne między wiekiem badanych a oceną aspektów programu wyborczego, postrzeganej sprawczości, wspólnotowości i potencjalnego oddania głosu na kandydatkę. Młodzi mężczyźni są więc bardziej życzliwi kobietom w polityce niż kobiety. Badając związki między czynnikami podmiotowymi a oceną kandydatki p. mgr Grudzień zbadał też efekty mediacji. Silnym mediatorem związków między zmiennymi okazały się przekonania polityczno – kulturowe, seksizm dobrotliwy i fundamentalizm religijny. Ostatnim sposobem ustalania odpowiedzi na przyjęte hipotezy była regresja hierarchiczna dla trzech zmiennych wyjaśnianych: oceny poziomu kompetencji kandydatki, oceny jej przyszłości politycznej i potencjalnego oddania na nią głosu. Dowiodła ona, że powtarzalnymi predyktorami pozwalającymi przewidzieć poziom tych zmiennych okazały się przekonania na temat świata i ludzi: seksizm – macierzyństwo, seksizm - opiekuńczy paternalizm, a także postrzeganie świata jako miejsca niebezpiecznego. Podobnie jak poprzednio, wyniki badania drugiego zostały czytelnie przedstawione i omówione.

Uznaję, że program badawczy, obejmujący problemy i hipotezy badawcze, odpowiednio dobrane narzędzia badawcze, procedury badawcze oraz programy statystyczne są bogate i adekwatne do celów badań. Pan mgr Adam Grudzień zasadniczo dobrze panuje nad zgromadzonym materiałem, w konsekwentny sposób opisując „krok po kroku” swój działania. Praca dostarczyła wielu ciekawych wyników, które na pewno wzbogacają wiedzę na temat udziału różnych czynników, w tym przede wszystkim stereotypów płciowych, w postrzeganiu kobiet ubiegających się o stanowiska polityczne.

Każdy rozdział empiryczny kończy się podsumowaniem odnoszącym się do weryfikowanych hipotez, co porządkuje wiedzę na temat ustalonych lub nie zależności oraz dyskusją uzyskanych wyników (rozdział 7, ss. 119 - 128 i rozdział 10, ss. 156 - 165). Podsumowanie, zawierające implikacje i kierunki przyszłych badań zamyka też całą pracę (rozdział 11, ss. 166 – 169). Interpretując uzyskane wyniki badań własnych p. mgr Grudzień słusznie koncentruje się na czynnikach społeczno – kulturowych, choć wiele jego ocen uważam

za dyskusyjne. Trudno przyznać mu rację, gdy twierdzi, że to za sprawą rządzącej w Polsce konserwatywnej większości badani posługują się stereotypami płci (s. 126). Rzecz jest znacznie bardziej skomplikowana, choćby z racji utrwalonej pozycji dość tradycyjnej rodziny ze zróżnicowanymi rolami jej członków, jak też tego, że stereotypy płci nie powstają *ad hoc*, czego Autor pracy musi być świadom. Program rządu akcentujący tradycyjne wartości i działania prorodzinne może co najwyżej przypomnieć stereotypy dotyczące ról płciowych, co nie znaczy, że jest atrakcyjny dla wszystkich wyborców (poparcie dla rządzącej koalicji sięga tylko 30-kilku procent) i wpływa na ich oceny. Na kierunek dyskusji wpływa też wskazane wcześniej pominięcie dość radykalnej lewicowej ewolucji poglądów politycznych polskiej młodzieży, a zwłaszcza kobiet. P. mgr A. Grudzień pisze stale o konserwatywnych tendencjach kobiet (s. 127), które zapewne wśród nich są obecne, ale nie jedyne. Szkoda, że Autor pracy nie rozwinął wątku porównań międzynarodowych i międzykulturowych, a także historycznych, aby stworzyć szerszy kontekst dla wyjaśnienia ustalonych przez siebie zależności. Stereotypy płciowe nie występują wszak tylko w Polsce, a tradycja badań nad nimi wywodzi się z uchodzących za bardziej nowoczesne społeczeństw Zachodu. Czy możliwe jest to, że stereotypy płci wyrażają uniwersalną potrzebę porządku społecznego, nieskorelowanego wyłącznie z poglądami politycznymi mierzonymi na wymiarze prawicowość vs lewicowość? Ten kierunek interpretacji wyników w pracy jednak nie pojawił się.

W dyskusji wyników dotyczących wpływu podmiotowych właściwości osób oceniających na postrzeganie kobiety ubiegającej się o urząd polityczny pojawiło się szereg ciekawych konstatacji. Pragnę zwrócić uwagę na hipotezę o większym wpływie aktywności polskich polityków w sferze światopoglądowej działalności niż w sferze ekonomicznej na sposób ich oceniania (s. 159). Uzasadnieniem tej hipotezy może być wynik świadczący o częstszej niż w przypadku poglądów ekonomicznych korelacji składowych przekonań kulturowych (światopoglądowych), w tym fundamentalizmu religijnego i ksenofobii, z oceną osoby i programu kandydatki (s. 138). P. mgr Grudzień zgromadził wiele danych empirycznych wskazujących na udział różnych, a w grupie badanych kobiet i mężczyzn zarówno podobnych, jak i odmiennych cech podmiotowych, w stereotypowym postrzeganiu kobiet aspirujących do roli politycznej, formułując w stosunku do wyników badań wystarczające, a czasem inspirujące komentarze. Trochę słabszy i skrótowy jest opis implikacji i przyszłych kierunków badań. W przypadku tych pierwszych Autor zupełnie nie odniósł się do kwestii, czy kobiety chcą angażować się w role polityczne, pisząc tylko o tym, co zrobić, aby im to ułatwić, na różne sposoby osłabiając stereotypy płciowe. A przecież uzyskał wcześniej wyniki świadczące o

przekonaniu kobiet, że polityka nie jest właściwym dla nich miejscem aktywności. Co więcej, obserwacja polskiej sceny politycznej wskazuje na to, że niektóre kobiety wcale nie powinny być na niej obecne, ponieważ przejmują negatywne stereotypowe cechy męskie (agresja, bezwzględność) lub ujawniają niepożądane stereotypowe cechy kobiece (infantylnizm, upór, ignorancja), promując ten sposób niekorzystnych obraz kobiety – polityka i zniechęcając wyborców do jej poparcia. Przedstawiony projekt przyszłych badań jest propozycją dodania zmiennych do obecnego modelu (np. badanie męskich kandydatów lub uwzględnienie doświadczenia w funkcjonowaniu politycznym). A byłoby jednak ciekawsze, gdyby dokonać ekstrapolacji własnych ustaleń empirycznych i spróbować zweryfikować je w innych warunkach kulturowych. Celowe byłyby też badania ukierunkowane na sprawdzenie ewentualnej ewolucji poglądów na temat kobiet w polityce.

Oceniając pracę p. mgr Adama Grudnia chcę wskazać na końcu na cytowane piśmiennictwo. Jest dość bogate (221 pozycji, w tym 2 źródła internetowe) i generalnie trafnie dobrane, choć pomija niektóre polskie prace dotyczące pozycji kobiet w polityce, jak też ich aktywności politycznej. Chcę zwrócić na nie uwzględniony w rozprawie bogaty dorobek B. Pająk-Patkowskiej, która prowadziła m.in. porównawcze badania (rok 2005 i 2012) dotyczące stereotypów kobiety i polityka ustalając, że choć istnieje stereotypowy obraz kobiet i mężczyzn, jak również stereotypowy obraz polityki jako sfery, w której bardziej przydatne okazują się cechy przypisywane mężczyznom, to jednocześnie w opisie skutecznego polityka wzrasta znaczenie cech stereotypowo przypisywanych kobietom (wrażliwa na innych, taktowna, rozumiejąca), co może oznaczać w przyszłości także większe przyzwolenie społeczne na ich obecność w polityce (Stereotyp kobiety i polityka – stagnacja czy ewolucja, (w:) Gender jako determinanta w przestrzeni prywatnej i publicznej, A. Balczyńska-Kosman, I. Andruszkiewicz, J. Kałużna, A. Kania (red.), Wyd. Naukowe WNPiD UAM, Poznań, 2012). Badania p. mgr Grudnia pokazują, że spełnienie tych predykcji, jeśli w ogóle jest możliwe, to wymaga czasu. Dla zrozumienia pozycji i roli kobiet w polskiej polityce istotna jest też obszerna monografia B. Pająk – Patkowskiej pt. Uwarunkowania obecności i aktywności kobiet w Sejmie RP w latach 1989-2018, Wyd. Naukowe WNPiD UAM, Poznań, 2018.

Niekwestionowaną zaletą rozprawy są natomiast Aneksy zawierające wszystkie warianty zastosowanych kwestionariuszy użytych w badaniach oraz szczegółowe obliczenia statystyczne.

Od strony formalnej praca jest zrealizowana dobrze, choć pojawiły się błędy literowe (ss. 61, 130, 148, 161), stylistyczne czy gramatyczne (ss.141, 163, 164, 165), silniej zaznaczające się na końcu rozprawy. Zabrakło też konsekwencji między zapowiedzią pewnych wyników i miejscem ich prezentacji (s. 146 – 147, 148 – 149 i 149 – 150).

Oceniając rozprawę doktorską p. mgr Adama Grudnia pt. „Czynniki warunkujące postrzeganie osób kandydujących na stanowiska polityczne: Rola stereotypów płciowych”, stwierdzam, że stanowi ona poprawnie zrealizowany projekt badawczy, dostarczający licznych wyników dotyczących sposobu i uwarunkowań postrzegania kobiet ubiegających się o stanowisko polityczne w Polsce. Choć słabsza w części teoretycznej, to spełnia wymagania Ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Zgodnie z art. 13, p. 1 stanowi bowiem oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej, czyli w psychologii oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Na tej podstawie wnioskuję o dopuszczenie p. mgr Adama Grudnia do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Jolanta Miluska